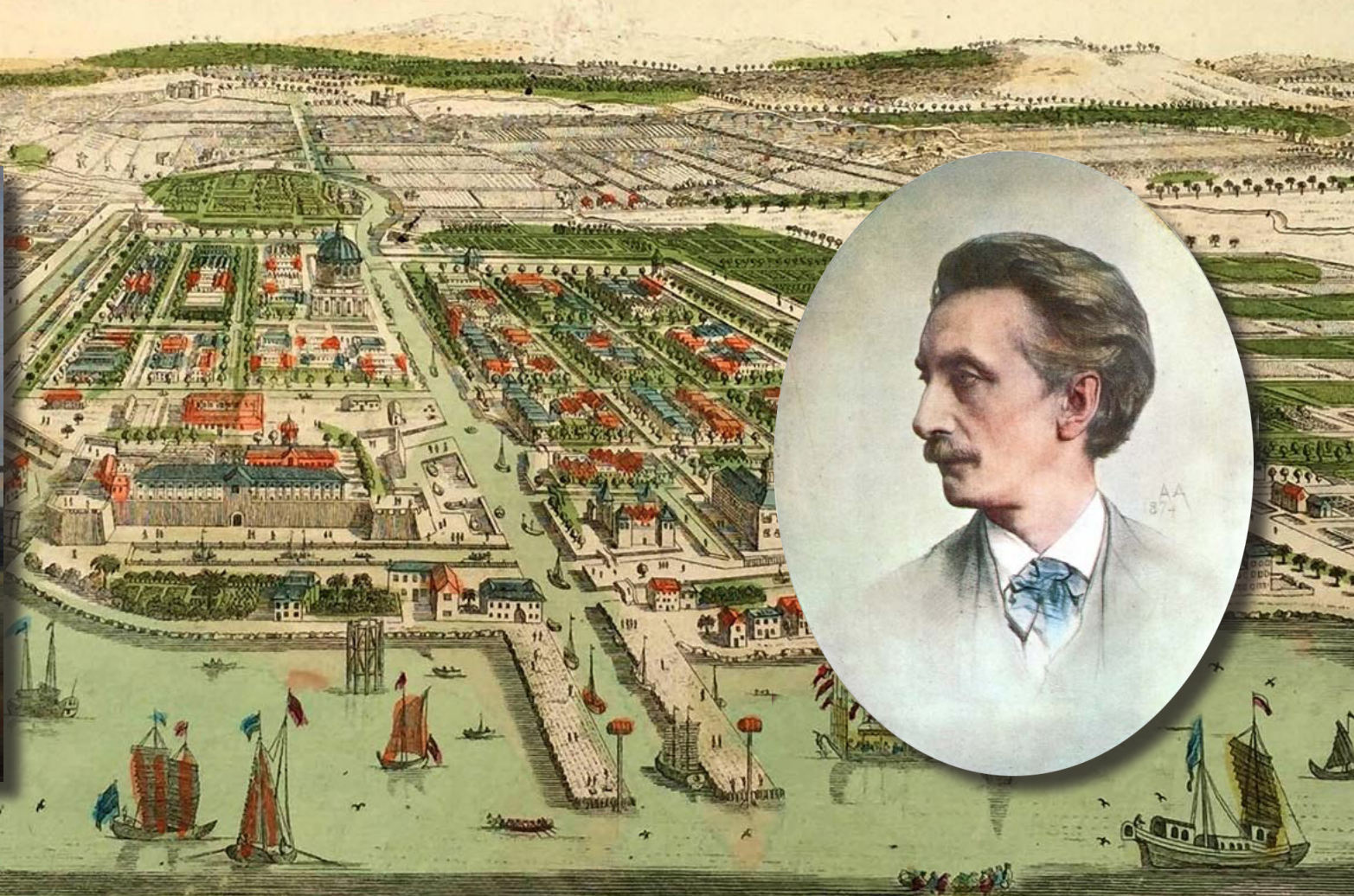

schanddaden in de geschiedenis

het **Cultuurstelsel**

Als je Nederlandse auteurs hoort over hun herinneringen aan de “Gordel van Smaragd” krijg je meestal geromantiseerde beelden van een paradijselijk landschap en klimaat, meestal verteld door rijkeluijskinderen die daar de tijd van hun leven hadden. Zelden hoor je aanklachten tegen de door de kolonisator begane wandaden jegens de inlandse bevolking, zoals Multatuli of kamerlid Van Hoëvell wèl deden. De Indische geschiedenis tussen 1813 – het einde van de Napoleontische overheersing – en 1949 – de nasleep van de Japanse overheersing – staat bol van die wandaden. Die van de houwdegen Van Heutsz (zie foto hiernaast) in Atjeh of de Politionele acties 1947-49 (daaronder) kennen we intussen wel, maar een andere grote killer, die vele 100.000-en inlanders het leven kostte, wordt nog te vaak als glorietijd van het Nederlands bestuur gezien. We hebben het over dat speeltje van koopman-koning Willem I en zijn Indische ambtenaren: het Cultuurstelsel dat in 1830 geïntroduceerd werd en tot 1870 van kracht bleef, ondanks toenemende protesten van het Parlement. Het werd in het leven geroepen om de kolonie grondig uit te melken om zo de miserabele toestand van de staatskas te verbeteren.

Wat vooraf ging...

De Indische Archipel, zoals we die in de negentiende en twintigste eeuw kenden, bestond voorheen niet als eenheid. De VOC had alleen interesse in specerijen van Java, de Molukken en Noord-Sumatra. De overheid verleende de VOC het ‘octrooi’ om zaken te doen, oorlog te voeren ter bescherming van de overzeese bases en de handelsvloot en profiteerde alleen indirect van de rijkdommen van overzee. De kooplieden vertoonden zich niet landinwaarts van het uitgebreide eilandenrijk, alleen in de Molukken en gedeeltelijk in Java. Verder bleef de invloed beperkt tot haven-/handelssteden op de overige eilanden. De lokale bewindhebbers op de factorijen deden zaken met de plaatselijke heersers en betaalden hen een redelijk bedrag voor de door hen geleverde producten. Hoe zij die centraal verzamelden was hun zorg, als er maar niet met de plaatselijke boeren onderhandeld hoefde te worden. Ook op de soort producten die verbouwd werden had de VOC geen invloed, anders dan door de marktwerking en gesloten leveringsverdragen. De VOC greep alleen gewapenderhand in als hun handelsrelatie in het gedrang kwam. De uitbreiding van het machtsgebied kwam tot stand door het verlenen van steun aan dié (inlandse) partij die de beste voorwaarden beloofde voor de handelspositie der VOC.

Java-oorlog (1825-1830)

Na de overgave van Nederlands-Indië door de Engelsen was het Nederlandse gezag niet direct weer gevestigd. Dat gezag was ook van een heel andere orde dan dat van de VOC voorheen. Die had eeuwenlang min of meer samengewerkt met het lokale bestuur terwijl de Staat der Nederlanden een krachtig centraal bestuur voor ogen stond. Onder Raffles was het bewust ondermijnen ingezet van de oude Javaanse orde, door de introductie van Europese concepten omtrent bestuur, rechtspraak, militaire macht, eer, kleding, status, omgangsvormen, eet- en drinkgewoonten, taal en omgang met vrouwen. Het uniform van de militairen en het witte kostuum van de blanke planter werden de nieuwe symbolen van rang en stand. Eeuwenoude tradities, adellijke afkomst, oude grond- en handelsrechten, adat (gewoonterecht) en spirituele kwaliteiten waren niet meer in tel. Symbool van de nieuwe orde was de Postweg, nog door Daendels ten koste van veel mensenlevens aangelegde weg van Oost- naar West-Java. Deze doorsneed letterlijk en figuurlijk de oude orde van de lokale regenten. Na vijf jaar Java-oorlog was een groot deel van Midden- en Oost-Java verwoest, waren twee miljoen mensen blootgesteld aan geweld, honger en ziektes, en waren naar schatting 200.000 Javanen omgekomen. Het koloniale leger verloor 8000 Nederlandse en Europese huursoldaten en 7000 Indonesische huurlingen.

Diponegoro (afbeelding) stelde zichzelf voor als de *ratu adil*, de rechtvaardige vorst, die een eind wilde maken aan zowel de corrupte praktijken aan het hof in Yogyakarta als de uitbuiting van zijn volk door de goddeloze Europeanen.

“De sultan werd verbolgen, besteed zijn paard en zag geen gevaar. Zijn strijders en oversten wilden niet meer retireren, hun vorst voerde hen aan. Zijn paard Kjahi Wijayacapa was niet meer te bedwingen en liep recht naar de plaats waar de kanonnen stonden. De Hollandse kanonnières en manschappen werden met pieken afgemaakt en drie kleine kanonnen werden buitgemaakt. Vele vervloekte ongelovigen werden verstrooid, slechts weinigen keerden levend weer.” (Fragment uit de Babad Dipanegara)

Prins Dipanagoro wist tot het laatst uit handen van de Nederlanders te blijven. Na de oorlog ging hij in ballingschap, maar de Javaanse boeren stonden als een blok achter hun prins en maakten het de Nederlanders knap lastig. Nog jarenlang pleegden ze obstructie door vreemde cultures als suikerriet, die het verbouwen van rijst in de weg stonden, plat te branden.

Boven: Slag bij Katagan

Onder: Prins Diponegoro, aanvoerder van de Javaanse bevolking in de Java-oorlog

Nieuwe orde

Door de nieuwe denkbeelden tijdens de Bataafse Republiek ging het rendement van de VOC dermate achteruit dat zij in 1799, na bijna 200 jaar, failliet ging. De kolonie werd door het Bataafse bestuur genationaliseerd, de VOC-bewindhebbers vervangen door gouverneur-generaal Daendels. Door de Engelse oppermacht op zee was de Bataafse Republiek niet in staat de kolonie op die grote afstand te besturen en te beschermen en kwam Oost-Indië in 1811 onder Engels bestuur. Na de val van Napoleon moest er stevig onderhandeld worden met de Engelsen om weer toegang te krijgen tot Indië en de handel te hervatten. Door de goede betrekkingen tussen de Oranjes en de Engelsen lukte dit zowaar. Engeland had het koloniale bestuur opnieuw georganiseerd en Raffles als gouverneur aangesteld, maar een batig saldo bleef uit en Indië werd in 1816 weer aan Nederland overgedragen.

Raffles had, in afwijking van de VOC-praktijk, een landrentestelsel ingevoerd en Nederland borduurde daar voorlopig op voort. Dat hield in dat de kolonisator eigenaar was van alle grond in de kolonie en dat de bewerker jaarlijks een landrente afdroeg of het equivalent in verbouwde producten. Raffles faalde compleet door de gebrekkige infrastructuur en de tegenwerking van de bevolking. Hij kreeg moeizaam de landrentes geïnd en sloot steeds af met een negatief saldo. Dat was ook de reden dat Engeland geen probleem zag in het weer afstaan van de kolonie aan Nederland. Ook de eerste gouverneur-generaal J.D.v.d.Capellen slaagde er niet in winst te maken. Hij mikte op het particulier initiatief en verzette zich tegen sommige instellingen van koning Willem I. Die verving hem in 1826 door Du Bus de Gisignies.

Het idee was de schepen die de specerijen retour naar Nederland vervoerden niet leeg heen te laten varen, maar met producten van de (Zuid-Nederlandse) textielindustrie. Streep door de rekening was de afscheiding van België in 1830. Om de nadelige effecten van deze verzelfstandiging te pareren werd een plan ontwikkeld door een beschermeling van Willem I: Johannes van den Bosch. Deze ging voortvarend te werk en ontwierp een stelsel van maatregelen die wel voor winst moest zorgen. Het leunde zwaar op successen in Suriname en van de VOC. Het maakte eveneens gebruik van het feodale systeem dat in Oost-Indië al gebruikelijk was. Daarover meer in *'de theorie achter het Cultuurstelsel'* op pag.6.

Het gevolg van een overhaast ontwerp voor een nieuwe grondwet voor het Koninkrijk en de grote invloed die de nieuwe koning daarop uitoefende was dat deze o.a. de koloniën als

Koning Willem I was de motor achter de nieuwe organisatie van de exploitatie der kolonies

Gouverneurs-generaal in deze periode:	
1816-1826	J.D. van den Capellen
1826-1831	L.P.J. Du Bus de Gisignies
1831-1833	Johannes van den Bosch
1833-1836	J.C. Baud
1836-1840	D.J. de Eerens
1841-1844	P. Merkus
1844-1845	J.C. Reynst (ad interim)
1845-1851	J.J. Rochussen
1851-1856	A.J. Duymaer van Twist
1856-1861	C.F. Pahud
1861-1866	L.A.J.W. Sloet van de Beele
1866-1872	P. Mijer
1872-1875	J. Loudon

Regerende Oranjevorsten in deze periode:	
1814-1840	Willem I
1840-1849	Willem II
1849-1890	Willem III

eigen speeltuin mocht zien. Willem I maakte het daarbij niet zo bont als Leopold II van België met Belgisch Congo als zijn persoonlijk eigendom maar feit is dat het Parlement tot de grondwetswijziging van 1848 geen enkele invloed kon uitoefenen op de gang van zaken in Nederlands-Indië. Eerst stuurde de koning Du Bus de Gisignies (1826-1831) om de kolonie winstgevend te maken en toen dat niet snel genoeg lukte werd zijn werk overgenomen door de nieuwe gouverneur-generaal Johannes van den Bosch (1831-34). Deze was eerder 's konings adviseur geweest voor de kolonies in de West en kreeg daadkrachtige steun van J.C. Baud, toen nog directeur op het Ministerie van Koloniën. Het door hem ontworpen cultuurstelsel zorgde uiteindelijk voor veel winst. Tot 1850 droegen de koloniale baten oplopend tot één-derde van het totale staatsbudget bij. Dat ging geheel ten koste van de levensomstandigheden der Javaanse boeren. Toen rond 1850 hongersnood in sommige Javaanse residenties voor enkele honderdduizenden doden had gezorgd werd er vanuit Den Haag ingegrepen. Dat was mogelijk door de grondwetswijziging van 1848. Lees hier meer over in *'de praktijk van het cultuurstelsel'* op pag.10.

De functie van gouverneur-generaal bestond al sinds 1610. Pas in het Regerings-Reglement van 1855 werd zijn taak wettelijk geregeld. Artikel 1 bepaalde dat de g.g. aanbevelingen van de koning (onder verantwoordelijkheid van de minister van Koloniën) moest opvolgen. De gouverneur-generaal had in Nederlands-Indië uitvoerende en wetgevende macht. Hij werd bijgestaan door de Raad voor Nederlands-Indië, waarvan de vicepresident de dagelijkse leiding had. Als ambtelijke ondersteuning bestond er een Algemene Secretarie. Vanaf 1916 was er tevens een Volksraad, een adviesorgaan waarin ook inlanders zaten. In 1925 werd de positie van de g.g. nader geregeld bij de Wet op de Indische staatsinrichting. Daarmee werd uitwerking gegeven aan de herziene Grondwet van 1922. Die herziening maakte grotere autonomie van Nederlands-Indië mogelijk. Feitelijk veranderde de positie van de gouverneur-generaal nauwelijks, omdat de minister nog altijd aanwijzingen kon geven.

Boven: De eerste gouverneur-generaal De Bus de Gisignies (1826-1831)

Onder: Kaart van Nederlands-Indië met linksonder Nederland op dezelfde schaal

de theorie achter het Cultuurstelsel

Johannes van den Bosch is de initiator van het cultuurstelsel, maar dat zou niet van de grond zijn gekomen zonder krachtige ondersteuning van het Ministerie van Koloniën waar J.C. Baud eerst een der directeuren en later zelf minister was. Baud had in zijn kielzog weer de flamboyante Rochussen en deze drie zullen een belangrijke rol spelen bij de uitvoering van het stelsel. De vierde in dit span is koning Willem I. Zijn enig doel was het het uitgemergelde Nederland – hoe dan ook – uit het slop te trekken. Daartoe dient de achterstand in de “industriële revolutie” snel ingelopen te worden en dient de infrastructuur (wegen, vaarwegen, spoorbanen) verbeterd dan wel aangelegd te worden.

Hoewel alle heren liberale trekjes vertoonden waren ze het eens over een autocratische bestuursvorm voor Indië. Het gouvernement hield de teugels strak en de inlanders kort.

Opvallend is dat de term “cultuurstelsel” in die periode niet gebruikt wordt. De diverse regeringsreglementen spraken van “op hoog gezag uitgevoerde cultures”. Fasseur definieert het stelsel als volgt: “een vorm van agrarisch-industriële exploitatie van Java, waarbij het gouvernement gezag en invloed gebruikte om de inheemse bevolking tegen een eenzijdig vastgesteld en laag plantloon tropische exportproducten te doen verbouwen, welke artikelen vervolgens ten behoeve van de staatskas werden verkocht”.

Het zwakke punt van de algehele exploitatie van de rijkdommen van Nederlands-Indië was en bleef “arbeid”. Raffles had al bewezen dat het forceren tot arbeid geen effect had dus viel Van den Bosch terug op het systeem zoals de VOC in het verleden toegepast had. Dat kwam er in het kort hier op neer dat men deals sloot met de hoogste autoriteit van een gebied en die de motivering van zijn onderdanen liet regelen. Die hoogste autoriteiten waren zeer divers: van vorsten tot burgerlijke tirannen. Dat werkte niet zonder opdrachten en regelgeving en de lokale heersers konden alleen daartoe bewogen worden door hen ruimschoots te belonen. Bekend zijn ook gevallen van protectie voor impopulaire heersers door de kolonisator, een taak voor het eigen Indische leger: KNIL.

Van den Bosch legde voor 1/3^e deel beslag op de bestaande landbouwgronden en zette aan tot ontginning van nieuwe. De lokale overheden dienden hiervoor de werkkrachten ter beschikking te stellen. Daarnaast diende de infrastructuur verbeterd te worden om de producten af te kunnen voeren naar de depots. Ook die infrastructuur diende de plaatselijke bevolking

Ministers van Koloniën in deze periode:

1834-1839	Johannes van den Bosch
1840-1848	J.C. Baud
1848	J.C. Rijk
1848-1849	G.L. Baud
1849	E.B. van den Bosch
1849-1855	C.F. Pahud
1856-1858	P. Mijer
1858-1861	J.J. Rochussen
1861-1862	J. Loudon
1862-1863	G.H. Uhlenbeck

Jan Jacob Rochussen, minister van Koloniën in twee kabinetten en twee koningen

aan te leggen. Voor dit alles ontving de bevolking een loon en bescherming. Om die bescherming (legereenheden) onder te brengen moesten forten gebouwd worden, inderdaad..., weer door de bevolking zelf.

Van meet af aan was alle aandacht gericht op Java. Dat was de kurk waarop het hele stelsel gebaseerd was en dat genereerde de hoogste opbrengsten. Van den Bosch moet studie gemaakt hebben welke producten in Europa goede winsten konden opleveren. De aanbouw van deze producten, cultures genoemd, werd verplicht gesteld op de gevorderde gronden en de nieuwe plantages. Het waren in de eerste plaats koffie, suiker, indigo (levert blauwe kleurstof voor bijv. denim) en in mindere mate tabak, thee, peper, kaneel, cochinnelle (leverde de rode kleurstof karmijn), katoen, kinabast en rubber. De bestaande dessa's, ingericht voor rijstcultuur, waren wel geschikt voor suikerriet en indigo maar niet voor koffie; daarvoor werden nieuwe plantages aangelegd op de nabijgelegen berghellingen.

Nog een belangrijk aspect van Van den Bosch' inspanningen is zijn keus voor producten waarmee in economisch achtergebleven gebieden in het vaderland nieuwe industrieën opgezet konden worden, waarvan de katoenindustrie in Twente een sprekend voorbeeld is. Dat werd inderdaad een bloeiende industrie die zelfs producten exporteerde, o.a. naar Indië waar het de Engelse katoenimporten uit Singapore overnam.

Koffie en indigo vergden lokaal weinig voorzieningen. Die konden op dorpsniveau tot een transportabel product gebracht worden. Anders was het met de suikerplantages, waarvoor fabrieksgebouwen gebouwd moesten worden en waar bij de productie heel veel hout nodig was. Het heeft dus jaren geduurd voor suiker winst genereerde. Voor suiker moesten ook contracten gesloten worden met fabrikanten, in eerste instantie met de reeds bestaande, later werden nieuwe contracten afgesloten. Het gouvernement kon zich garant stellen voor nieuw te bouwen installaties of die zelfs voorfinancierden.

Een stelsel van gouvernementsspakhuisen moest ervoor zorgen dat de goederen centraal in een uitvoerhaven terecht kwamen. Dit hele transport werd betaald uit de winst op het product, wat de exploitatie en zo ook het plantloon flink kon beïnvloeden.

Voor het vervoer overzee en de verkoop van de producten in Europa werd in 1824 de Nederlandse Handel-Maatschappij opgericht.

Harde werkers in de Oost: boven Johannes van den Bosch en onder Pieter Menkes. Beide zien we later in Den Haag terug om hun expertise te benutten.

Van den Bosch had gedurende zijn periode in Indië last gehad van tegenwerking door de Raad van Indië, vooral van Merkus. De koning maakte Van den Bosch het werken makkelijker door hem J.C. Baud als nieuwe g.g. te sturen en V.d.Bosch in het diepste geheim tot commissaris-generaal te benoemen wat hem het oppergezag gaf om zich daarna alleen met het cultuurstelsel te bemoeien en beslissingen te nemen buiten de Raad van Indië om.

Ook al ging Van den Bosch' voorkeur uit naar gebruikmaking van de bestaande feodale structuur in Indië, hij kreeg onvoldoende rendement uit het landbouwareaal zonder gebruik te maken van zogenaamde herendiensten door de bevolking. Zo werd elk dorp verplicht éénvijfde deel van de landbouwgrond ter beschikking te stellen van gouvernementscultures plus de benodigde arbeidskrachten voor het bebouwen ervan. Door plaatselijke misstanden werden deze diensten afgewenteld op de armsten terwijl de welgestelden zich vrijkochten. Voor overheidsprojecten als infrastructuur, aanleg van nieuwe plantages en verdediging (fortenbouw) werden nog eens extra arbeidskrachten gevorderd. Rond 1850 was meer dan 50% van de Javaanse bevolking in een of andere vorm werkzaam voor het cultuurstelsel.

De verplichte cultures als suiker en indigo strookten ook niet met de cyclus van rijstbouw. Een complete oogst suiker vergde 14 tot 18 maanden. In de rest van dat lopende seizoen was er niet tijd genoeg voor een rijstooft, zodat die grond de rest van dat tweede jaar onbebouwd bleef. Op dorpsniveau werd er op grote schaal gefraudeerd met het uitbetalen van het plukloon en het innen van de vele belastingen of pachten. Dorpen werden ook gedwongen materiaal als hout mee te brengen voor de bouw van bedrijfsgebouwen op plantages waarvoor zij een vaste vergoeding kregen die soms onder de marktprijs voor dat materiaal lag.

Alles bij elkaar verarmde de bevolking door toedoen van het cultuurstelsel en zag bovendien de kansen op de zelfverzorging in het gedrang komen. Dit heeft in belangrijke mate de eerder vermelde hongersnoden veroorzaakt en niet alleen misoogsten door het slechte weer zoals de overheid wilde doen geloven. Bovendien stierven rond 1850 aan die hongersnoden niet ongeveer 86.000 mensen zoals de overheid meldde maar enkele 100.000-den (!) zoals lokale waarnemers aan Van Hoëvell – intussen Tweede-Kamerlid – berichtten.

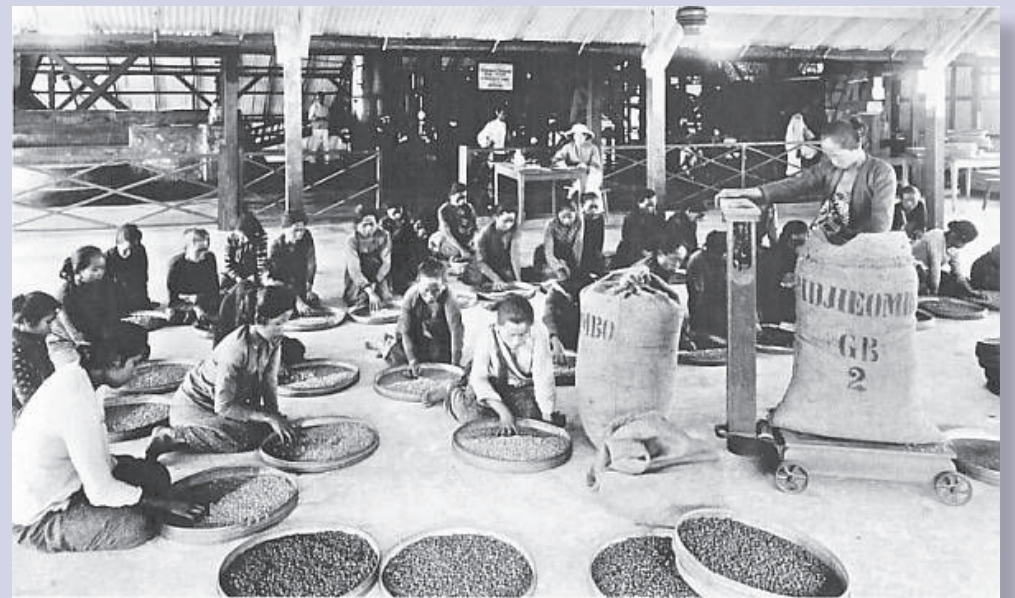
*Boven:
Binnenplaats van het paleis waar de Raad van
Indië zetelde*

*Onder:
De suikerfabriek 'Kedawong' bij Pasoeroean/Java*

Verplichte culturen, oogsten en nabewerken van links suikerriet en rechts koffie

Het Cultuurstelsel in de praktijk

Laten we beginnen met vast te stellen dat Nederlands-Indië ver van het vaderland lag, dat post er in 1830 heen-en-weer anderhalf jaar over deed, dat de toelating van blanke Europeanen strikt aan vergunningen onderhevig was, dat er geen vrij reisverkeer toegestaan was, geen persvrijheid heerste en dat er gelijktijdig maximaal zo'n 20.000 blanken – inclusief militairen, vrouwen en kinderen – aanwezig waren om dat enorme eilandenrijk met zijn miljoenenbevolking te besturen. Dat de door de koning aangestelde gouverneur-generaal als een onderkoning regeerde maar het van zijn reislust en inspectie afhing hoe de lokale lagere ambtenaren met het wel en wee van de inlanders omgingen. De corruptie tierde welig want elke ambtenaar werd onderbetaald en liet geen kans voorbij gaan zijn salaris via fraude, intimidatie of afpersing aan te vullen. De Raad van Indië, het adviescollege voor de gouverneur-generaal, was vrij algemeen van mening dat men in het vaderland weinig van de kolonie begreep en de zaken beter aan de plaatselijke autoriteiten kon overlaten. Regeringsaanwijzingen kwamen met grote vertraging binnen en werden massaal genegeerd, af en toe zelfs door de gouverneur (v.d.Capellen bijvoorbeeld).

Koning Willem I had vastomlijnde plannen met de kolonie. Hij was er van overtuigd dat er schatten te verdienen waren waarmee in het vaderland broodnodige nieuwe industriële en infrastructurele projecten te verwezenlijken waren. Die schatten werden niet verdiend als men op de productiviteit van de inlander aangewezen was; die was tevreden als de familie goed gevoed werd. Vooral de Javaanse samenleving was zelfverzorgend georganiseerd, waarbij een dorpsheer de taken verdeelde, zorgde dat iedereen aan zijn trekken kwam en alleen te maken had met zijn regionale vorst, sultan, enz. Het cultuurstelsel greep diep in op deze dorpscultuur, haalde de bewegingsvrijheid en persoonlijke vrijheid eruit en maakte hun welstand afhankelijk van harder werken door extra arbeid te vorderen naast het bewerken van de landbouwgrond voor eigen voedselvoorziening. Dat werd heel slim afgewenteld op de feodale heersers op Java zodat men zelf de handen niet vuil hoefde te maken. Dit lukte door diezelfde heersers te corrumperen, door hen deelgenoot te maken van de opbrengsten. Om onwilligen te straffen werd een eigen leger gevormd (KNIL) dat niet alleen krijgs- en politiediensten verrichtte maar ook om economische redenen corrigerend ingezet werd.

Gezegd moet worden dat koning Willem I zich in eerste instantie uitsprak tegen uitbuiting van de inlanders maar later overstag ging om de opbrengst toch zo hoog mogelijk te laten zijn. Raffles had de landrenten afgeschaft en Nederland vond het wijs die niet weer in te voeren. In de praktijk werden die in sommige residenties niet afgeschaft maar onder een andere naam toch geheven (van het plantloon voor suiker werd hier en daar tot 40% ingehouden als belasting). Er werd onvoldoende opgetreden tegen corruptie en misstanden door lagere blanke ambtenaren en lokale vorsten of dorpshoofden. Het gouvernement gaf zelfs de voorkeur aan een krachtig bestuur dat zorgde voor willige arbeiders en beschermde het tegen opstandelingen, desnoods door inzet van het KNIL.

De opbrengsten van de verplichte cultures werd niet plaatselijk verkocht maar naar Nederland verscheept. Willem I zette daarvoor in 1824 een logistiek apparaat op (Nederlandse Handel Maatschappij) dat het monopolie zou krijgen op vervoer en verkoop van alle gouvernementsproducten. Willem I nam zelf financieel deel aan de NHM (inschrijving rechtsonder) en stelde zich zelfs garant voor de aanloopverliezen der aandeelhouders. Deze NHM heeft via het consignatiestelsel tientallen jaren de winsten afgeroomd middels gedicteerde vervoerstarieven, opslagtarieven en torenhoge commissies. Een product met winstkansen kon voor de staat uiteindelijk een verliespost worden. Wat er aan winst overbleef – en dat waren vele honderden miljoenen – werd door het Ministerie van Koloniën en de vorst naar eigen goeddunken besteed. Vanaf dag één was de hele gang van zaken een doorn in het oog van het parlement, de liberalen en de ondernemers die buitengesloten werden.

Ook met de diverse contracten voor cultures ging het niet zoals het hoorde. Vriendjespolitiek en omkoping speelde de meest lucratieve contracten in handen van een klein groepje blanken. Menig hoog ambtenaar, die zo'n contract bemachtigde, nam aansluitend zijn ontslag en werd zelfstandig ondernemer. De minder gelukkigen met slechte contracten werden aan hun lot overgelaten en gingen soms failliet, na eerst over de rug van de inlanders geprobeerd te hebben er toch nog wat winst uit te slepen. Er waren regionaal zulke grote verschillen in profijt dat een huisgezin in Bezoeki en Pasuruan bijvoorbeeld vijf maal zoveel inkomen genoot dan dat in Bantam. Dat nam zulke vormen aan dat uit sommige residenties de bevolking massaal wegtrok naar gebieden met succesvollere cultures, wat de problemen alleen maar verergerde.

DATUM der INRECHTING	N AMEN DER DEELNEMERS	WOONPLAATSEN	Geld der ingeleverde AANDELLEN		AANWIZING der plaats waar men wil inwonen
			In Schrift	In Cijfers	
1824 April 12	De in 1824 door de Staat aan de Heer van Bezoeki verhuurd land, dat in de provincie van Bezoeki gelegen is. <i>Bezoeki</i> behoort tot de provincie van Bezoeki		Bezoeki	6000	
"	Bezoeki van de Staat aan de Heer van Bezoeki verhuurd land, dat in de provincie van Bezoeki gelegen is. <i>Bezoeki</i> behoort tot de provincie van Bezoeki		Bezoeki	25	
"	Bezoeki van de Staat aan de Heer van Bezoeki verhuurd land, dat in de provincie van Bezoeki gelegen is. <i>Bezoeki</i> behoort tot de provincie van Bezoeki		Bezoeki	600	

Na 1850 kwam een groot onderzoek naar misstanden bij het uitgeven van suikercontracten en na 1852 gebeurde de uitgifte niet meer door het gouvernement.

Ten tijde van de hongersnoden speelden twee met elkaar bevriende staatlieden een rol die per stuk helemaal niet meedogenloos optraden maar de misstanden toch niet hebben weten te voorkomen. Dat zijn gouverneur-generaal J.J. Rochussen met in Nederland zijn vriend en mentor Jean Chrétien Baud (afbeelding) als verantwoordelijk Minister van Koloniën. Tussen beide bestond een levendige briefwisseling op ambtelijk en privé terrein die openbaar is gemaakt en waardoor we over veel informatie beschikken. Rochussen was bijzonder populair in Indië maar niet opgewassen tegen zijn hoofdambtenaren en de Raad van Indië. Onder zijn beleid werd wel de schadelijke aanplant van indigo gehalveerd en het mes gezet in de uitgifte van de lucratieve suikercontracten. Baud was veel meer gericht op winst en corrigeerde Rochussen diverse malen. Dat heeft de vriendschap echter nooit kunnen verstoren.

Boven: Jean Chrétien Baud, minister van Koloniën 1840-1848

Links: Het KNIL werd – behalve militair – ook ingezet voor politiediensten

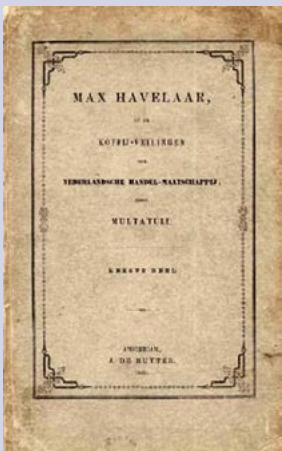
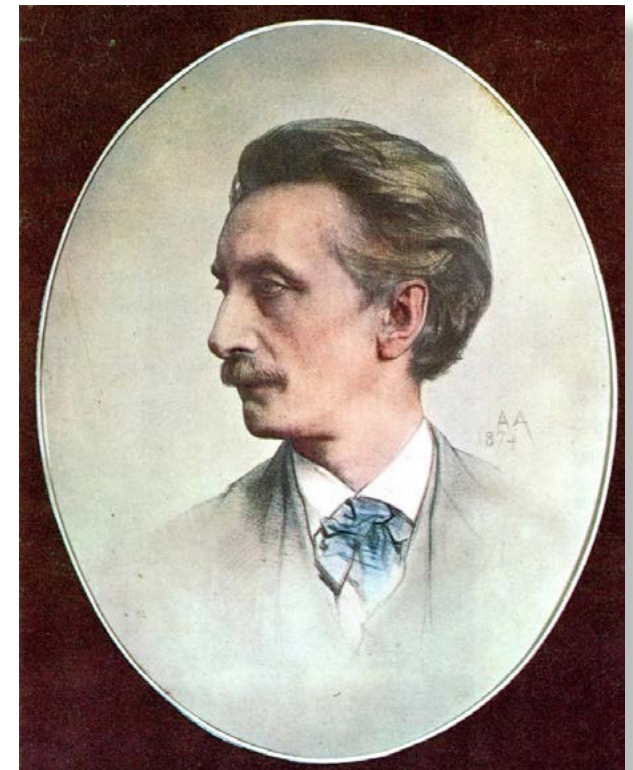
Onder: Wegenaanleg door plaatselijke bevolking

De aanklacht van Eduard Douwes Dekker: Max Havelaar

Eduard Douwes Dekker wordt op 2 maart 1820 geboren in Amsterdam, als vierde van vijf kinderen. Zijn vader is kapitein en zijn moeder huisvrouw. Op de Latijnse school gaat het niet zo goed met Douwes Dekker en hij verlaat de school zonder diploma. Als zijn vader in 1838 naar Nederlands-Indië vertrekt, gaat de achttienjarige Eduard mee. In Batavia krijgt Douwes Dekker een baan als ambtenaar, een administratieve functie. Hij trouwt in 1846 met Tine van Wijnbergen, met wie hij een zoon en een dochter krijgt. Douwes Dekker belandt in allerlei verschillende functies, waardoor hij zicht krijgt op de wantoestanden en uitbuiting van de Indische bevolking. In 1855 wordt Douwes Dekker benoemd tot assistent-resident van Lebak, een hoge positie. Al snel blijkt de baan helemaal niets voor hem. Douwes Dekker krijgt te maken met de corrupte regent Karta Nata Negara, die enorm misbruik maakt van het Indische volk. Tot zijn ongeloof grijpt de overheid niet in. Douwes Dekker doet een verzoek voor eervol ontslag, wat wordt afgewezen. Hij wil en kan niet voor de overheid blijven werken. Hij blijft nog een tijdje in Nederlands-Indië, op zoek naar werk buiten het ambtenarenwereldje. Wanneer die zoektocht onsuccesvol blijkt, keert hij gedesillusioneerd terug naar Europa. In 1859 schrijft hij in Brussel aan *Max Havelaar*, of *De koffieveilingen der Nederlandse Handel-Maatschappij*, waarin hij alle misstanden in Nederlands-Indië aankaart. In slechts vier à vijf weken rondt hij de roman af.

Misschien wel het beroemdste onderdeel van Max Havelaar is het verhaal van Saïdjah en Adinda: een Javaans stel dat het zwaar te verduren heeft onder het koloniale gezag. Zij verbouwen land voor de Nederlanders, maar hun buffel wordt telkens gestolen of afgepakt. Juist deze vertelling grijpt vele lezers aan; vanuit hun perspectief wordt pas echt duidelijk hoe ernstig de onderdrukking is.

“Droogstoppel heeft vele principes, maar het lot van de Javaan en de strijd van Havelaar interesseren hem niet. Want de Javaan is geen blanke christen. En dus moet deze ‘heiden’ zelfs blij zijn als hij zich dood werkt onder het juk van de gelovige Nederlander. Wie weet verdient de ‘heiden’ met deze ‘zegenrijke’ arbeid nog wel een plaats in de hemel, zo redeneert de koffiehandelaar. Net als het vaderland, komt ook de christen er in Max Havelaar bepaald niet goed vanaf. En zo’n openlijke en vooral ook scherpe kritiek op het geloof was in de negentiende eeuw ongekend”.

Uit een analyse van Eduard Douwes Dekker’s Max Havelaar - 1860

Het einde van het Cultuurstelsel

Van diverse kanten kwamen bezwaren tegen het stelsel. Frappant is dat het commentaar alleen de situatie van de inlanders betrof, niet het feit dat er geld gemaakt werd met hun arbeid. Dat zij niet van honger omkwamen was van betekenis, niet dat zij voor hun harde werken nauwelijks iets terug kregen. Dit is de tijd van de Ethische Politiek (Abraham Kuyper) en de machtiger wordende liberale partij van Thorbecke. De doorslaggevende oppositie kwam van de liberalen en wel op het moment dat die in 1866 de absolute meerderheid in de Tweede Kamer kregen en de parlementaire democratie tegen de wil van koning Willem III doordrukten. Het stelsel werd dusdanig omgevormd dat de exploitatie van de cultures in handen kwam van particulieren. Dat dit in de praktijk betekende dat de inkomsten voor de staat verminderden is voor de eenentwintigste-eeuwse lezer vast geen verrassing, gewend als hij is geraakt aan privatisering en graai-cultuur. Toch bleef Nederlands-Indië een belangrijke inkomstenbron omdat het geëxploiteerde gebied zich steeds verder uitbreidde. In Sumatra werd het aantal tabaksplantages uitgebreid en kwamen andere cultures in ontwikkeling. Ook op andere eilanden van de archipel ontdekte men dat er een markt was voor de daar verbouwde en in de bodem gevonden producten. Daarbij kwamen ook buitenlandse particuliere investeerders aan bod. In 1870 werden uiteindelijk de Agrarische Wet en de Suikerwet ingevoerd. Deze wetten maakten het voor particuliere bedrijven mogelijk zich in Indië vestigen. Hierna nam de verplichte suikeraanplant geleidelijk af en in 1891 was deze geheel overgenomen door zogenaamde vrije ondernemers. Het Cultuurstelsel hield daarmee op te bestaan.

Epiloog

Op 6 december 1942, hield toenmalig koningin Wilhelmina een historische toespraak voor Radio Oranje. In haar speech kondigde de vorstin het einde van het Nederlandse kolonialisme aan. Wat Wilhelmina precies voor ogen stond werd niet duidelijk, maar ze bedoelde zeker niet de snelheid die door de vrijheidsstrijd van de Indonesiërs na 1945 werd geforceerd. De inkomsten uit de Oost waren zó belangrijk voor de Nederlandse staatskas geweest dat zij zich in 1948 aanvankelijk verzette tegen de verzelfstandiging van Indonesië omdat zij betwijfelde dat wij zonder de extra inkomsten de levensstandaard zouden weten te handhaven, wat haar beslissing om af te treden mogelijk of zelfs waarschijnlijk beïnvloed heeft.

‘...het toen vastgestelde Regeringsreglement noemde het Cultuurstelsel niet bij name; het sprak slechts van “de op hoog gezag ingevoerde cultures”. Dit

was een klein, maar wezenlijk verschil. Bij een stelsel denkt men aan een geordend geheel dat een zekere innerlijke eenheid en samenhang bezit en beheerst wordt door min of meer algemeen geldende regels. Binnen het Cultuurstelsel nu bestonden alleen plaatselijk geldende regels’.

Cees Fasseur in zijn dissertatie over het Cultuurstelsel - 1975

Conclusie

Samenvattend valt te bezien of Nederland zich tot een – weliswaar klein, maar in West-Europa niet weg te cijferen – industrieland ontwikkeld zou hebben zonder de vele 100-den miljoenen uit Nederlands Indië. Van dat geld zijn grote projecten als de grote noord-zuidverbindingen over land en te water gerealiseerd. De betekenis daarvan werd negatief beïnvloed door het verlies van België maar bleef ook later van betekenis voor de bereikbaarheid en ontwikkeling van de zuidelijke provincies. Verder is het hele negentiende-eeuwse spoorwegnet er van aangelegd.

Koning Willem I was de motor achter de zinnige besteding van de vrijgekomen miljoenen. Zijn bijnaam “koopman-koning” is door de een snerend bedoeld en door de ander als een compliment. Hij was zeker een groter vorst dan zijn zoon Willem II maar hij was nog te veel achttiende-eeuwer om te begrijpen dat het absolutisme afgedaan had. Willem I had de mogelijkheden om de geldhonger binnen aanvaardbare grenzen te houden. Ook al kon er nooit genoeg kapitaal uit Indië vrijkomen voor alle projecten, vooral in de beginjaren van het stelsel had hij macht genoeg om er voor te zorgen dat de inlanders niet de dupe werden. De oplossing die de liberale regeringen boden, waren voor de inlanders nauwelijks een verbetering; het geld vloeyde alleen in andere zakken. Wel heeft de confessionele oppositie er via de *ethische politiek* op toegezien dat excessen als hongersnoden vermeden werden. Halverwege de negentiende eeuw begon het besef door te dringen dat een kolonie niet meer alleen wingewest mocht zijn maar dat er ook van tijd tot tijd geïnvesteerd moest worden, zodat op den duur zelfstandigheid mogelijk werd.

‘Volk van Nederland, brandt u geen bloedschuld op het geweten? [...] Twee eeuwen lang heeft daar [op Java] uwe vlag gewapperd; twee eeuwen lang hebt gij er den scepter der overheersching gezwaaid; miljoenen en miljoenen zijn van de handenarbeid der inboorlingen in uwe schatkist gevloeid [...] en niets hebt gij hun teruggegeven [...]’

Kamerlid Van Hoëvell - toespraak tot het Nederlandse volk ± 1850

De serie Schanddaden in de Geschiedenis bestaat voorlopig uit 4 delen:

De Vierde Kruistocht (1202-1204) of de vernietiging van het Byzantijnse Rijk; met 4 ooggetuigenverslagen

Eldorado of de vernietiging van de Inca-cultuur; Francisco Pizarro had al een kwart eeuw huisgehouden in Midden-Amerika, Venezuela en Brazilië tot hij in 1527 zijn ultieme goudmijn ontdekte: het rijk der Inca's

Politieke moorden uit naam van de Oranje-stadhouders; de controverse tussen Maurits en Oldenbarneveldt en Willem III en Johan de Witt die beide tot de moord op de tegenstrevers van de stadhouders voerde

Het Cultuurstelsel of de ongebreidelde uitbuiting van het volk van Nederlands-Indië, in opdracht van regering en Oranjevorst

